

پیشینہ پی کہن گاہِ شماری در میان ترکان

شاهپور نوروزی

پیشگفتار

گاهشماری ترکی در آینه ی تاریخ

فهرست منابع و مآخذ

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار

مردمانی که در دشتهای پهناور آسیای میانه و شمال چین زندگی می کردند، بسیار باهوش و تیزبین بودند، دانشمندان پُر آوازه ای همچون ابن سینا، فارابی، خوارزمی، ابوریحان بیرونی و ... از آن سرزمین پُر ستاره برخاسته و در پهنه ی آسمان دانش بشری پرتو افشانی نموده اند. این فرزندگان جهان دانش از اندوخته های پیشینیان خود در زمینه ی ستاره شناسی، گاهشماری و ... بهره جسته و خود نیز توشه های فراوانی برای آیندگان به یادگار نهاده اند.

گاهشماری ترکی که از راه نوشته های ترکی اویغوری به جهان اسلام شناسانده شد، از یادگارهای ترکان باستان و دستاورد تلاش این مردم تیز هوش در شناخت جهان و پدیده های پیرامون خود بوده است.

در گاهشماری بابلی هر سال دوازده ماه داشت. در گاهشماری ترکی هر دوازده سال، یک چرخه و دوره (سیکل) را پدید می آورد. در میان ترکان هر سالی از این دوازده سال، بنام یک حیوان نامگذاری شده بود.

نخستین سال ترکی " سیچقان بیلی " (سیچان ایلی ، سال موش) بود که پس از گذشت دوازده سال ، دوباره سال ها از " سیچقان بیلی " آغاز می شد. پس از آن نوبت " اؤد بیلی " (سال گاو) بود. واژه ی " اؤد (öd) " در فرهنگ سنگلاخ به شکل " اؤی " آمده است. هر سال ترکی یک ویژگی برجسته نیز داشت . مثلاً، از آنجایی که گاو حیوانی شاخزن می باشد ، گفته می شد که در سال گاو (اؤد بیلی) جنگ و درگیری ها بسیار می شود. چون جایگاه تمساح / نهنگ دریا و اقیانوس است ، بنابراین ، در سال تمساح " ناک بیلی " (ناققا ایلی) باران فراوان می بارد. همچنین گفته می شد که در "سال خوک" (تُنکُر بیلی / دوتقوز ایلی) برف و بوران و سرما بسیار می شود.

آیا این دوازده حیوان ، نماینده دوازده برج از صور فلکی شناخته شده در آسمان ترکستان بود؟

آیا این دوره ی دوازده ساله گاهشماری ترکی ، با جابجایی میدان های بزرگ مغاطیسی سطح کره ی خورشید و به دنبال آن پیدایش توفان های خورشیدی - که به جابجایی این میدان ها نزدیک به دوازده سال بدرازا می کشد و دگرگونی های گسترده ای را در آب و هوای کره ی زمین و نیز رفتار انسان ها را پدید می آورد - پیوند داشت؟!

گاهشماری ترکی در آینه ی تاریخ

با نگاهی گذرا به سنگنوشته های ترکی باستان که در کناره های رود یئنی سئی و رود اورخون پیدا شده، روشن می شود که پیشینه ی گاهشماری ترکی به پیش از اسلام باز می گردد.

ما برای هرچه روشنتر شدن این سخن، چند نمونه را نشان دهیم:
در سنگ نبشته ای به زبان ترکی باستان که در کناره ی رود اونگین (ongin) بدست آمده، دو بار نام "لوی ییل" (lüy yıl) " (سال اژدها) که برابر سال ۷۳ ه.ق / ۶۹۲ م. بوده بکار رفته است.

چون واژه ی "لوی" از زبان چینی گرفته شده بود، در برخی از شاخه های زبان ترکی کنار گذاشته شد. بطوریکه، هزار سال پیش در کتاب ارزشمند "دیوان لغات الترک" محمود کاشغری، به جای واژه ی "لوی ییل" (سال اژدها)، واژه ی "ناک ییلی" (سال تمساح / سال نهنگ) را می بینیم. واژه ی چینی "لوی" در فرهنگ سنگلاخ نیز آمده است.

برخی از زبان شناسان در سطر دوازدهم سنگ نبشته ی اونگین واژه ی "لوی ییل" را "کوی ییل" (سال گوسفند) که برابر سال ۷۰ ه. / ۶۸۹ م. بوده، نیز خوانده اند.

در کتاب دیوان لغات الترک بجای واژه ی " کوی ییل " ، واژه ی " قوی ییلی " (قویون ایلی) بکار رفته است.

در سنگ نوشته ی " کول تکین " که در سال ۱۱۴ ه. ق / ۷۳۲ م. نوشته شده ، از " **بارس ییل** " (سال پلنگ) ، " کوی ییل " (سال گوسفند) و " **بیچین ییل** " (سال میمون) برای نشان دادن تاریخ رویدادها استفاده شده است .

گفتنی است که ، در سنگ نبشته های " کولی چور " سال ۱۰۳ ه. / ۷۲۱ م. و " تون یوکوک " (سال ۹۱-۹۷ ه. / ۷۱۰-۷۱۶ م.) از نبردی سخت میان اعراب مسلمان و ترکان (امپراتوری گوک تورک) سخن رفته و گفته شده که در آن نبرد اعراب مسلمان شکست خورده و ناگزیر به بازگشت شدند. ترکان سال ها با سربازان آموزش دیده ی چینی درگیر بوده و برای خود ، روش ویژه ای در جنگ داشتند که اعراب با آن شیوه ی جنگی نا آشنا بودند.

در سال ۷۵۱ م. ترکان قارلوق (خُلُخ) با اعراب مسلمان همدست شده و نیروهای چین را به سختی شکست دادند. بنابراین ، پیشینه ی گاهشماری در میان ترکان به پیش از چیرگی مسلمانان بر سرزمین آنها می رسد.

در سنگ نبشته ی بیلگه خاقان به سال ۱۱۶ ه.ق / ۷۳۴ م. واژه های " ایت بیل " (سال سگ) و " لاغزین بیل " (سال خوک) دیده می شود. چون واژه ی " لاغزین " (خوک) از زبان مغولی گرفته شده بود، از زبان ترکی کنار گذاشته شد. هزار سال پیش در کتاب دیوان لغات الترک محمود کاشغری به جای " لاغزین بیل "، واژه ی " تُنکُز بیل " (توتقوز ایلی) را می بینیم.

در سنگ نبشته " مویون چور " به سال ۱۳۹-۱۴۰ ه.ق / ۷۵۷-۷۵۶ م. از " تاکیغوی بیل " و در کتاب دیوان لغات الترک " تخاقوی بیلی " (سال مرغ) سخن رفته است. واژه ی " یونت " به معنای اسب نیز در این سنگ نوشته بکار رفته است. با این همه، واژه ی " یوند بیلی " (سال اسب) را تنها در کتاب دیوان لغات الترک می توان دید. واژه ی " تابیشغان " (دووشان، خرگوش) در سنگ نبشته " تون یوکوک " به سال 91-97 ه.ق / ۷۱۰-۷۱۶ م. بکار رفته است. واژه ی " تابیشغات بیلی " (سال خرگوش) تنها در کتاب دیوان لغات الترک بکار رفته است.

همچنین در سنگ نبشته ای از سده ی هشتم میلادی واژه ی " بیلان بیل " (سال مار) بکار رفته است.

نام سال های " اؤد بیلی " (سال گاو) و " سیچغان بیلی " (سال موش) تنها در کتاب هزار ساله ی دیوان لغات الترک آمده است.

ترتیب سألها در گاهشماری ترکی چنین است:

موش بقر و پلنگ و خرگوش شمار
زین چار چوبگذری نهنگ آید مار
و آنگاه به اسب و گوسفندست حساب
حمدونه و مرغ و سگ و خوک آخر کار

فهرست منابع و مآخذ:

- ۱- کاشغری، محمود بن حسین بن محمد؛ دیوان لغات الترك؛ ترجمه و تنظیم و ترتیب الفبایی: دکتر سید محمد دبیرسیاقتی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چ اول ۱۳۷۵
- ۲- کاشغری، شیخ محمود بن حسین؛ دیوان لغات الترك؛ برگردان به فارسی: دکتر حسین محمدزاده صدیق؛ نشر اختر، تبریز، ۱۳۸۳
- ۳- محمداوف، یونس / رجب اوف، ابوالفضل؛ اورخون- یئنی سئی آبیده لری، باکی، یازیچی ۱۹۹۳
- ۴- شوکورلو، علی عیسی، قدیم تورک یازیلی آبیده لری نین گرامری، معارف نشریاتی، باکی، ۱۹۳۳
- ۵- استرآبادی، میرزا مهدیخان؛ سنگلاخ؛ ویرایش: روشن خیاوی؛ نشر مرکز، چ اول ۱۳۷۴
- ۶- نوروزی، شاهپور؛ هفته نامه صاحب، پیشینه ی کهن گاه شماری در میان ترکان.